

УДК 338.432-027.36:330.131.7

САТИР Л.М., д-р екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ І РИЗИКУ

Запропоновано авторське визначення поняття відтворення сільськогосподарського виробництва. Визначено та описано складові процесу відтворення сільськогосподарського виробництва у вітчизняній практиці. Конкретизовано загрози сучасному процесу відтворення сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності і ризику.

Проаналізовано досвід ряду країн світу, яким вдалося подолати кризові явища у процесах відтворення сільськогосподарського виробництва. Запропоновано напрями покращення стану розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Ключові слова: відтворення, сільськогосподарське виробництво, загрози, ризики, обмін, розподіл, споживання.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України можна охарактеризувати як кризовий. Негативні тенденції на фінансових, товарних, сировинних ринках та бюджетний дефіцит призводять до скорочення програм фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, обмежують їх доступ до кредитних та інвестиційних ресурсів, що зумовлює занепад галузі, яка традиційно в усі часи була дотаційною. Тому наразі постає необхідність дослідження проблеми ефективного налагодження процесу відтворення сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності і ризику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями проходження процесів відтворення у сільському господарстві займалися такі дослідники далекого зарубіжжя: П. Аллен, Д. Ван Дузен, Дж. Ланді, К. Глісман, Т.А. Денніс, К. Макурс, Ф.М. Суіннен Й., а також російські та вітчизняні вчені – В.В. Врублевська, П. В. Коваль, Л. М. Сатир, А.О. Башмакова, В.М. Онегіна [1-8]. Однак, комплексного дослідження щодо конкретизації складових процесу відтворення сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності і ризику наразі проведено не було.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження було визначення складових процесу відтворення сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності і ризику та надання пропозицій щодо ефективного їх функціонування із врахуванням сучасних загроз. Завдання дослідження полягали у наступному: визначити складові процесу відтворення сільськогосподарського виробництва у вітчизняній практиці; конкретизувати загрози сучасному процесу відтворення сільськогосподарського виробництва в умовах невизначеності і ризику; проаналізувати досвід ряду країн світу, яким вдалося подолати кризові явища у процесах відтворення сільськогосподарського виробництва та запропонувати напрями покращення стану розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

Матеріал і методика дослідження. Дослідження проводили на матеріалах праць вітчизняних та зарубіжних вчених, із використанням статистичних даних та матеріалів офіційних сайтів державних структур. Методами наукового пізнання, що застосовували у процесі дослідження, стали аналіз, узагальнення, синтез, графічний метод.

Результати досліджень та їх обговорення. Відтворення в сільському господарстві є складовою частиною всього суспільного відтворення і являє собою процес виробництва продукції і послуг, в якому постійно відтворюються засоби виробництва, предмети споживання, послуги, робоча сила і виробничі відносини [5]. Пропонуємо конкретизувати визначення цього поняття із врахуванням специфіки досліджуваної сфери господарювання, та розуміти відтворення сільськогосподарського виробництва як перманентний процес виготовлення продукції рослинного та тваринного походження з метою забезпечення населення країни продуктами харчування і одержання сировини та матеріалів для задоволення потреб різних галузей промисловості, і відновлення ресурсів, які для цього використовуються, що у кінцевому підсумку дозволить гарантувати високий рівень продовольчої безпеки держави.

Основними стадіями або ж складовими процесу відтворення сільськогосподарського виробництва виступають: виробництво окремих матеріальних благ, їх розподіл, обмін та споживання сільськогосподарської продукції – власне та виробниче [6, С.78] (рис. 1).

Складова виробництва сільськогосподарської продукції передбачає сукупність дій щодо виготовлення продукції рослинництва й тваринництва для проміжного споживання (як сировини або напівфабрикатів для різних галузей економіки). На стадії розподілу, відповідно, відбувається розподілення сировини та готової продукції через ринкові механізми. На стадії обміну різні сфери сільського господарства обмінюються результатами своєї роботи, що може виражатись у сировинному обміні, товарообміні або обміні засобами виробництва з метою виготовлення продукції для кінцевого споживача, яким може бути як населення (власне споживання), так і суб'єкти господарювання (виробниче споживання).

Структуру процесу відтворення у сільськогосподарському виробництві також можна представити як сукупність таких п'яти складових: відтворення засобів виробництва; відтворення робочої сили; відтворення економічних і виробничих відносин; відтворення природних ресурсів та середовища проживання людини; відтворення результатів виробництва [4].

Усі без винятку складові процесу відтворення в сільському господарстві здійснюються під впливом 3-х груп чинників – природних, економічних і соціальних, які зумовлюють його специфіку і накладають відбиток на характер використання ресурсів та виробничо-економічні відносини, що визначають умови функціонування ресурсів [7].

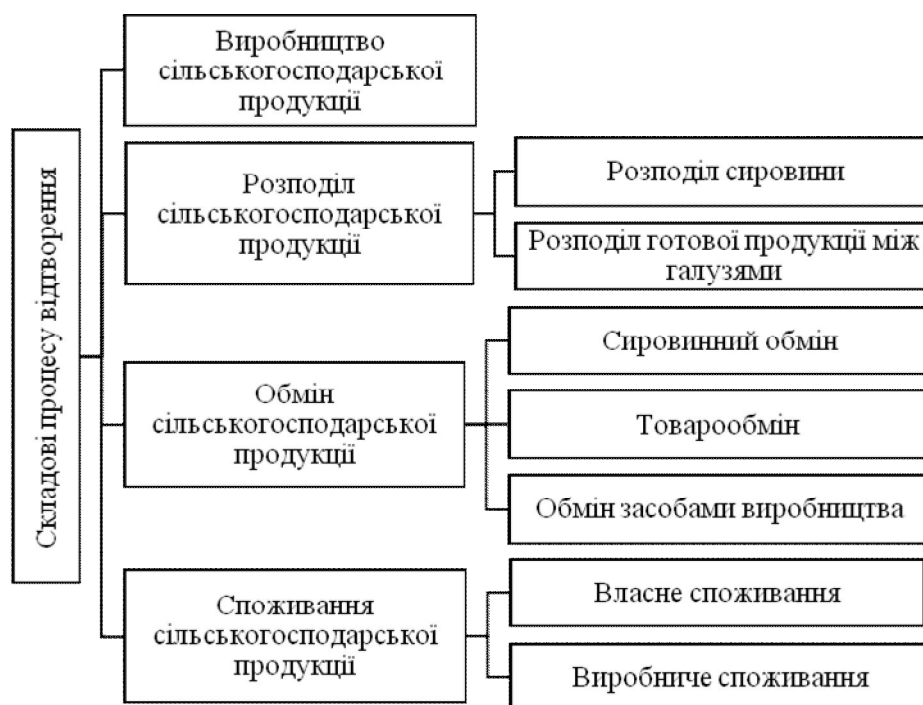

Рис. 1. Складові процесу відтворення сільськогосподарського виробництва.
Складено автором із використанням [6]

Історичним прикладом «збою» процесів відтворення у сільському господарстві можна назвати спад економіки США під час Великої депресії. Для подолання кризових явищ та нормалізації процесів відтворення у сільському господарстві тоді був прийнятий закон про регулювання сільського господарства, метою якого було гарантувати на рівні уряду кредиторам повернення фермерами заборгованості і збільшити фермерський дохід шляхом підняття цін на сільськогосподарську продукцію [9].

Цікавим прикладом подолання кризових явищ у сільському господарстві є досвід Китаю і В'єтнаму. Лібералізація цін і торгівлі на сільськогосподарську продукцію сприяли розвитку останньої. Інституційні реформи включали розподіл чітко оформлених і ефективних прав на користування землею серед працівників великих господарств та індивідуальних власників, а також повне розділення колгоспів і/або радгоспів на індивідуальні господарства.

Досвід ряду країн щодо стимулювання ефективного відтворення у сільському господарстві свідчить про доцільність приватизації як інструменту подолання кризових явищ у аграрній сфері. Приватизація зробила можливим розширене відтворення у сільському господарстві таких центральноєвропейських держав як Угорщина і Чеська Республіка, Румунія, Албанія [3].

Сучасний етап відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні відбувається в умовах невизначеності і ризику, зокрема, сильний вплив на його стан чинять воєнні дії, окупація територій, руйнування партнерських та господарських зв'язків між регіонами, інфляційні коливання, падіння курсу національної валюти, фінансова нестабільність у банківській системі, соціальна напруга тощо.

Вважаємо, що найбільш значними сучасними загрозами для усіх складових процесу відтворення у сільському господарстві України є: нестабільність фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських виробників та політична нестабільність; неврегульованість прав власності на землю та низький рівень їх захисту; висока залежність від природних чинників та низький рівень впровадження інновацій у сільськогосподарське виробництво; не ефективне регулювання умов зовнішньої торгівлі; низький рівень заробітної плати та значне розшарування населення за рівнем доходів; відсутність дієвої системи контролю якості продовольства [8].

Однією із умов проходження процесу відтворення у сільському господарстві нині є невизначеність щодо валютного курсу, зміни якого відбуваються щодня і можуть бути досить різкими та неочікуваними. Так, з початку 2014 року станом на травень 2015 року долар США стосовно гривні зріс у 2,58 рази – з 8,24 до 21,25 грн відповідно (рис. 2). Найбільших значень у 23,45 та 27,25 грн ціна долара сягнула якраз у весняні місяці, які є визначальними для сільського господарства, що матиме негативні наслідки у сезон врожаю, оскільки ряд виробників через зростання курсу не змогли придбати імпортні добрива, насіння, допоміжні засоби праці. Девальвація гривні та стриб-коподібна і непередбачувана зміна курсів валют у останні півтора року стала причиною звуження процесу відтворення у сільському господарстві, оскільки призвела до подорожчання кредитних фінансових ресурсів за одночасного скорочення банками програм кредитування, а також до збільшення вартості сільськогосподарського обладнання і техніки закордонного виробництва, що зробило їх недоступними для вітчизняних підприємств.

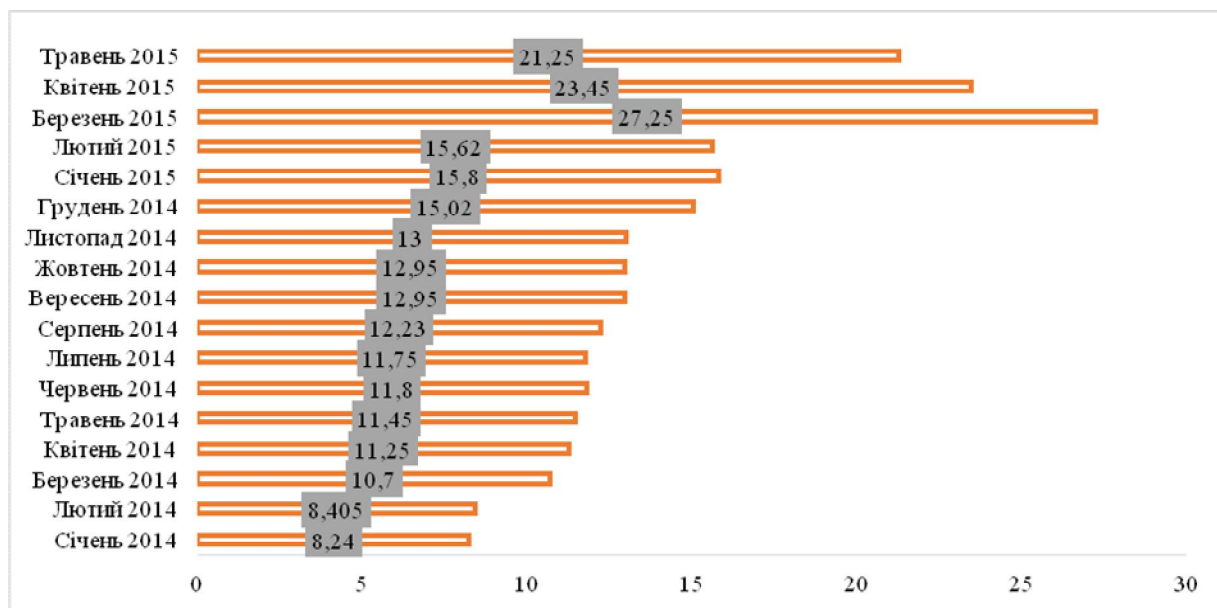

Рис. 2. Динаміка курсу гривні до долара США в Україні у 2014-2015 рр.
Складено автором із використанням [10]

Зростання рівня інфляції призвело до зубожіння населення країни, яке виступає основним споживачем сільськогосподарської продукції і купівельна спроможність якого є дуже важливим фактором на етапі споживання у процесі відтворення (рис. 3).

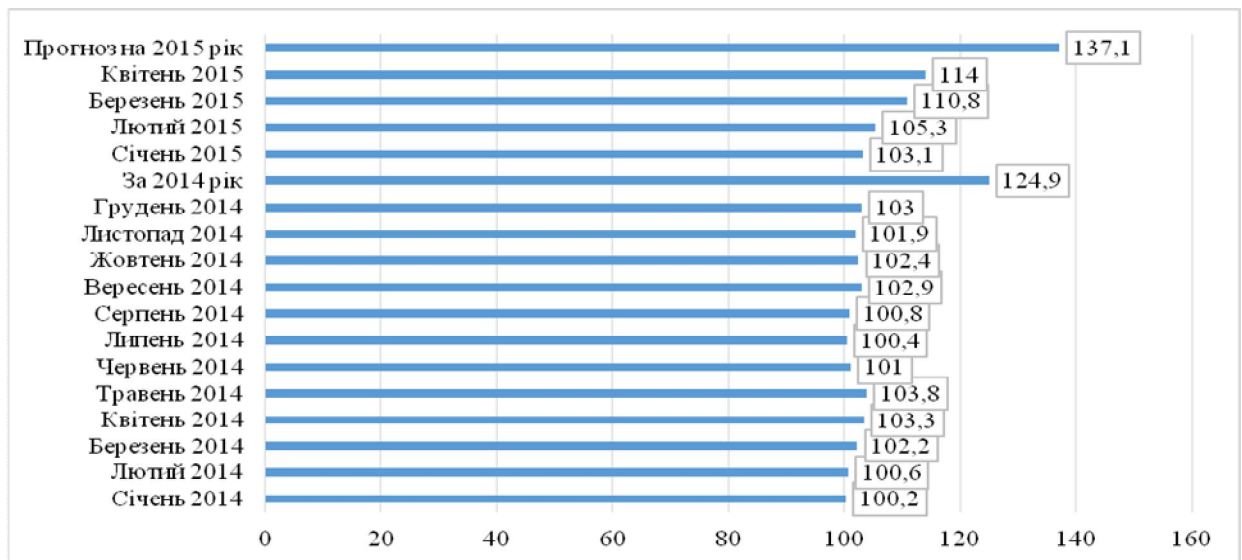

Рис. 3. Зміна індексу інфляції в Україні у 2014-2015 рр.

Складено автором із використанням [11]

Так, із даних рисунка 3 стає зрозумілим, що прогноз інфляції на кінець 2015 року не є втішним, а поступове зростання її індексу щомісяця свідчить про перманентне подорожчання товарів, робіт і послуг, у тому числі і тих, якими користуються виробники у процесі відтворення у сільському господарстві. Якщо прогноз справдиться, і індекс інфляції сягне 137,1, тобто порівняно з кінцем 2014 року зросте близько на 10 %, це означатиме, що сільськогосподарським товаровиробникам необхідно буде підвищувати ціни на свою продукцію мінімум на стільки ж відсотків, але з врахуванням того, що дохід населення та підприємств – споживачів сільськогосподарської продукції – такими ж темпами не зростає, постає питання, чи буде реалізовано врожаї 2015 року.

Дані, що оприлюднює Державна служба статистики України, дозволяють ідентифікувати ряд особливо проблемних аспектів, характерних нині для процесів відтворення у вітчизняному сільськогосподарському комплексі (рис. 4).

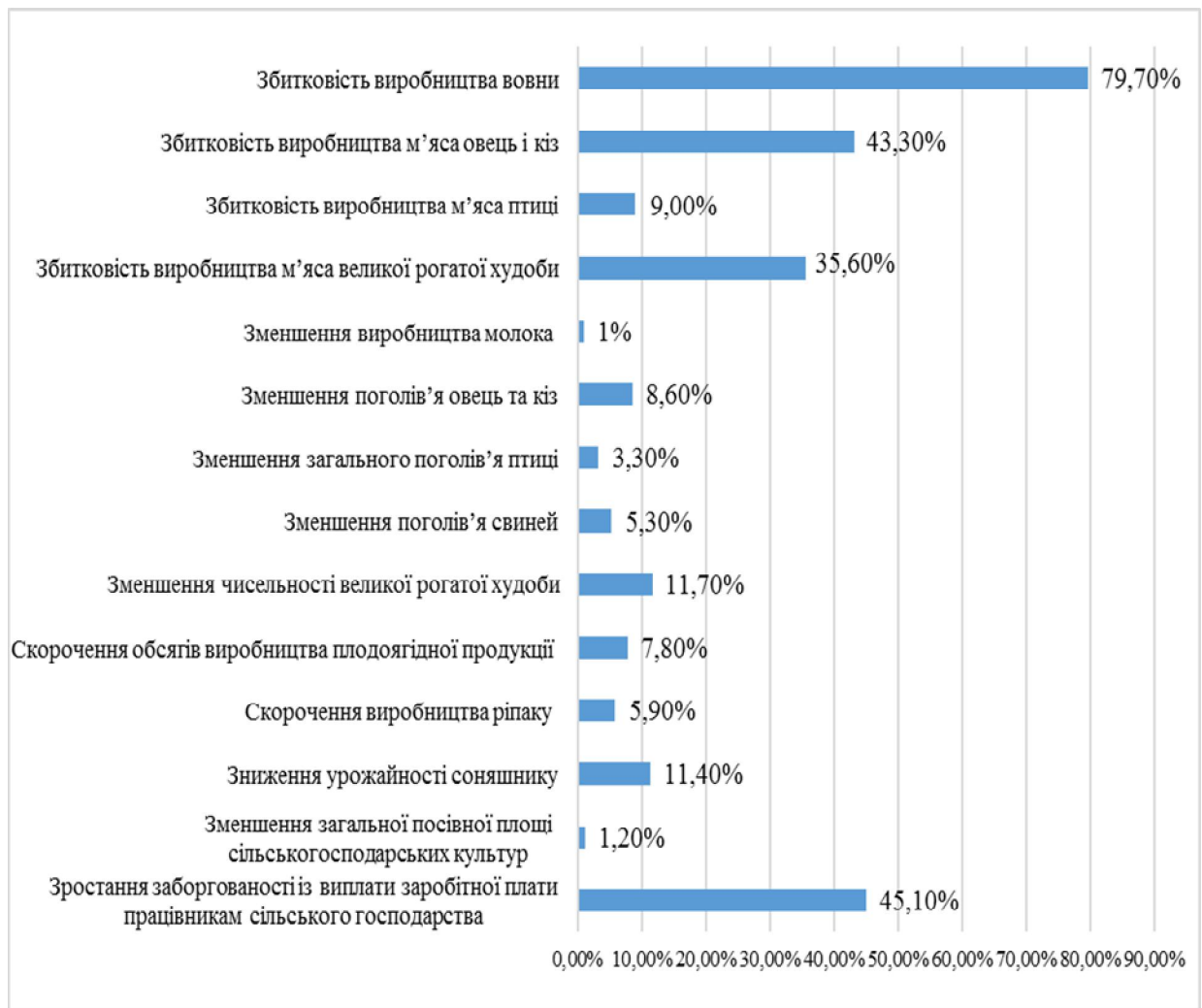

Рис. 4. Проблемні аспекти відтворення у сільському господарстві України (2014 р. до 2013 р.)
Складено автором із використанням [12]

Таким чином, стан сільського господарства на початок 2015 року порівняно із 2013 роком за рядом наведених на рисунку 4 характеристик суттєво погіршився, зокрема, це стосується показника зростання заборгованості з оплати праці та рентабельності виробництва м'ясної продукції і вовни. Аналітичні дані дають змогу зробити висновок про зменшення обсягів виробництва ряду видів сільськогосподарської продукції, зокрема, молока (на 1 %), м'яса (зменшення поголів'я кіз та овець склало 8,6 %, птиці – 3,3 %, свиней – 5,3 %, великої рогатої худоби – 11,7 %), плодючої продукції (на 7,8 %), ріпаку (5,9 %). Викликає тривогу і факт зменшення загальної посівної площі сільськогосподарських культур на 1,2 %. Про неефективність окремих напрямів ведення господарства у сфері АПК свідчить зниження урожайності соняшнику (на 11,4 %). Зважаючи на те, що усі ці негативні зміни сталися впродовж лише одного року, можна з упевненістю стверджувати, що для сільського господарства України у минулому, 2014 році, характерним було формування звуженого типу відтворення. Тому важливим завданням на державному рівні наразі є розробка таких напрямів політики підтримки аграрної сфери, що дозволить за короткий період часу перейти вітчизняному сільському господарству до розширеного типу відтворення.

Серед сучасних загроз процесу відтворення у сільському господарстві експерти називають політику Кабінету Міністрів України. Існують чутки стосовно підписання Кабінетом Міністрів України меморандуму з МВФ про те, що з 1 липня 2015 року всі сільськогосподарські підприємства будуть переведені на загальну систему оподаткування [13]. Тому однією із пропозицій для оптимізації процесу відтворення в Україні як простого так і розширеного на інноваційно-інвестиційній основі варто назвати розширення обсягів державної фінансової підтримки, що може виражатись у пільговому кредитуванні, зменшенні фіскального тягаря на підприємства аграрної сфери, наданні урядових гарантій потенційним інвесторам та кредиторам

сільськогосподарських суб'єктів, пом'якшенні цінової політики щодо сільськогосподарської продукції.

Першим кроком на цьому шляху стала розробка проекту Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», який має дозволити ефективно реалізовувати цінову політику в агропромисловому секторі, відповідну реаліям сьогодення, формувати державний інтервенційний фонд об'єктів державних аграрних інтервенцій на організованому аграрному ринку. Законопроектом передбачено три основні напрями підтримки аграрного сектору економіки, а саме аграрні інтервенції, фінансова підтримка та створення умов для розвитку малих сільськогосподарських товаровиробників, що в кінцевому підсумку дозволить ефективно виконувати програми, визначені законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, нині усі стадії процесу відтворення у сільському господарстві, під яким розуміють перманентний процес виготовлення продукції рослинного та тваринного походження з метою забезпечення населення країни продуктами харчування і одержання сировини та матеріалів для задоволення потреб різних галузей промисловості, і відновлення ресурсів, які для цього використовуються, відбуваються в умовах невизначеності та ризику. Основними загрозами, що чинять вплив на вітчизняну галузь сільського господарства є воєнні дії на Сході країни, нестабільність банківської системи, високий рівень інфляції, різкі коливання валютного курсу та девальвація національної грошової одиниці, скорочення програм кредитування, бюджетних асигнувань, інвестиційних потоків. Зважаючи на це, державна підтримка сільськогосподарських підприємств має визнаватись одним із національних пріоритетів та входити до основних напрямів сучасної економічної політики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Integrating social, environmental, and economic issues in sustainable agriculture /P. Allen, D. Van Dusen, J.Lundy, S. Gliessman // American Journal of Alternative Agriculture. – 1991. – № 6. – P. 34–39.

Dennis T. A. The Coming collapse of Western Europe's Farm Policy / T. A. Dennis // Outlook Ideas For The Future From Hudson Institute. 1997. – Vol. 1. № 9. – 13 p.

3. Макурс К. Закономерности переходного периода в сельском хозяйстве и динамика производительности: обобщенный опыт стран Восточной Европы, бывшего СССР и Восточной Азии [Электронный ресурс] / К. Макурс, Й. Ф.М. Суиннен // Материалы бесплатной электронной библиотеки. – Режим доступа :<http://www.dissers.ru/books/2/1157-3.php>.

4. Врублевская В.В. Экономическая сущность воспроизводства в сельском хозяйстве, его виды и типы [Электронный ресурс] / В.В. Врублевская // Деловой мир. – Режим доступа к материалу: <http://delovoyimir.biz/2015/02/05/ekonomicheskaya-suschnost-vosproizvodstva-v-selskom-hozyaystve-ego-vidy-itipy.html>.

5. Коваль П.В. Теоретико-методологічні аспекти відтворення в сільському господарстві / П.В. Коваль // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 109–117.

6. Сатир Л. М. Концептуальні засади відтворення виробничо-технічних ресурсів сільськогосподарських підприємств / Л. М. Сатир // Економіка та управління АПК. – 2012. – Вип. 8. – С. 78–83.

7. Башмакова А.А. Развитие расширенного воспроизводства в сельском хозяйстве [Электронный ресурс]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05, 08.00.10 / Башмакова А. А. – Режим доступа: <http://www.disserscat.com/content/razvitie-rasshirenno-vosproizvodstva-v-selskom-khozyaistve>.

8. Онегіна В. М. Сучасні загрози продовольчій безпеці в Україні та державне регулювання / В.М. Онегіна // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2014. – Вип. 149. – С. 47–56.

9. Рогоулєв Ю. Великая депрессия [Электронный ресурс] / Ю. Рогоулєв. – Режим доступа : <http://postnauka.ru/faq/45709>.

10. Офіційний курс валют [Електронний ресурс]: Матеріали офіційного сайту Національного банку України. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period?startPeriod=04.05.2015&endPeriod=29.05.2015&charCode=169&step=daily&outer=table>.

11. Индекс инфляции (Украина) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://index.minfin.com.ua/index/inf/>.

12. Сільське господарство України: доповідь [Електронний ресурс] / Дані Державної Служби Статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm.

13. Корнацький А. Кабінет міністрів – найбільша загроза для сільського господарства [Електронний ресурс] / А. Корнацький. – Режим доступа: <http://sockraina.com/news/14950>.

REFERENCES

1. Integrating social, environmental, and economic issues in sustainable agriculture /P. Allen, D. Van Dusen, J. Lundy, S. Gliessman // American Journal of Alternative Agriculture. 1991. – № 6. – P. 34–39.

2. Dennis T.A. The Coming collapse of Western Europe's Farm Policy / T.A. Dennis // Outlook Ideas For The Future From Hudson Institute. 1997. – Vol. 1. № 9. – 13 p.

3. Makurs K. Zakonomernosti perehodnogo perioda v sel'skom hozjajstve i dinamika proizvoditel'nosti: obobshhennyj opyt stran Vostochnoj Evropy, byvshego SSSR i Vostochnoj Azii [Electronic resource] / K. Makurs, J. F.M. Suinnen //Materialy besplatnoj elektronnoj biblioteki. – Rezhim dostupa: <http://www.dissers.ru/books/2/1157-3.php>. – [in Russian].

4. Vrublevskaja V.V. Jekonomicheskaja sushhnost' vosproizvodstva v sel'skom hozjajstve, ego vidy i tipy [Jelektronnyj resurs] / V.V. Vrublevskaja // Delovoj mir. – Rezhim dostupa k materialu: <http://delovoyimir.biz/2015/02/05/ekonomicheskaya-suschnost-vosproizvodstva-v-selskom-hozyaystve-ego-vidy-i-tipy.html>.-[in Russian].

5. Koval' P. V. Teoretyko-metodologichni aspekty vidtvorennja v sil's'komu gospodarstvi / P.V. Koval' // Ekonomika APK. – 2006. – № 1. – S. 109–117. – [in Ukrainian].
6. Satyr L. M. Konceptual'ni zasady vidtvorennja vyrobnycho-tehnychnyh resursiv sil's'kogospodars'kyh pidprijemstv/ L. M. Satyr // Ekonomika ta upravlinnja APK. – 2012. – Vyp. 8. – S. 78–83. – [in Ukrainian].
7. Bashmakova A.A. Razvitie rasshirenogo vosproizvodstva v sel'skom hozjajstve [Jelektronnyj resurs] dis. ... kand. jekon. nauk: 08.00.05, 08.00.10 / Bashmakova Anna Alekseevna. – Rezhim dostupa: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-rasshirenogo-vosproizvodstva-v-selskomkhozyaistve.-> [in Russian].
8. Onegina V. M. Suchasni zagrozy prodovol'chij bezpeci v Ukrai'ni ta derzhavne reguljuvannja / V. M. Onegina // Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo tehničnogo universytetu sil's'kogo gospodarstva imeni PetraVasylenka. – 2014. – Vyp. 149. – S. 47–56. – [in Ukrainian].
9. Roguljov Ju. Velikaja depressija [Jelektronnyj resurs] / Ju. Roguljov. – Rezhim dostupa: <http://postnauka.ru/faq/45709>.
10. Oficijnyj kurs valjut [Jelektronnyj resurs]: Materialy oficijnogo sajtu Nacional'nogo banku Ukrai'ny. – Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period?startPeriod=04.05.2015&endPeriod=29.05.2015&charCode=169&step=daily&outer=table> – [in Ukrainian].
11. Indeks infljacji (Ukraina) [Jelektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://index.minfin.com.ua/index/inf/>. – [in Russian].
12. Sil's'ke gospodarstvo Ukrai'ny: dopovid' [Jelektronnyj resurs] / Dani Derzhavnoi' Sluzhby Statystyky Ukrai'ny. – Rezhym dostupu: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm – [in Ukrainian].
13. Kornac'kyj A. Kabinet ministriv – najbil'sha zagroza dlja sil's'kogo gospodarstva [Jelektronnyj resurs] / A. Kornac'kyj. – Rezhym dostupu: <http://sockraina.com/news/14950>. – [in Ukrainian].

Составляющие процесса воспроизводства сельскохозяйственного производства в условиях неопределенности и риска

Л.М. Сатыр

Предложено авторское определение понятия воспроизводства сельскохозяйственного производства. Определены и описаны составляющие процесса воспроизводства сельскохозяйственного производства в отечественной практике. Конкретизированы угрозы современному процессу воспроизводства сельскохозяйственного производства в условиях неопределенности и риска. Проанализирован опыт стран мира, которым удалось преодолеть кризисные явления в процессах сельскохозяйственного воспроизводства и предложены направления улучшения его состояния в Украине.

Ключевые слова: воспроизводство, сельскохозяйственное производство, угрозы, риски, обмен, распределение, потребление.

Надійшла 14.05.2015 р.